

Humanisme, kristendom og Vilhelm Grønbech

AF
OLE VIND¹

I afhandlingen indgår ud over biografien fra 2009 flere mindre arbejder, herunder *Illusionsløsheden som filosofisk og politisk program* om temaer i 1950'ernes debat i højskolekredse. Du nævner her (s. 143) ud over Hal Koch også navne fra tiden som Lindhardt, Løgstrup, Bjørnvig, Wivel og Arne Sørensen (kendt fra Dansk Samling og Frihedsrådet). Under læsningen af din sammenfatning kom jeg til at tænke på samme Arne Sørensen, som jeg mødte i 1970'erne under nogle samtaler om historie og politik. Her mindede han om, at den danmarkshistorie, som vi alle kendte med smør og bacon, andelsbevægelse og højskoler som grundlag for fortsat fremskridt og velstand, var skrevet af bønderne og partiet Venstre.

Havde han kunnet læse i din sammenfatning om *Krogerupfortællingen*, så havde han nok tilføjet: og af Det radikale Venstre. Hal Koch kan med sin tilknytning både til Socialdemokratiet og den moderne velfærdsstat og bagud til Grundtvig og dermed de folkelige bevægelser fra 1800-tallet tjene som et *missing link* i en danmarkshistorie præget af kontinuitet og konsensus. Det gør du rede for samtidig med, at du dokumenterer, at Hal Kochs eget forhold til Grundtvig ikke støtter denne konstruktion. Det er en kvalificeret kritik af brugen af Hal Koch i danmarkshistoriske fremstillinger

Du gør det også klart, hvor lidt grundtvigianer Hal Koch i grunden var, skønt de lejlighedsbetingede Grundtvig-forelæsninger fra 1940 har forledt mange til at tro noget andet. Der er imidlertid andre punkter, hvortil jeg har nogle kritiske kommentarer og spørgsmål.

Hovedvægten i dine arbejder om Hal Koch – i dag sammenfattet under titlen *Teologi og politik* – ligger på hans politiske virke – især besættelsestiden og dens følger med bl.a. demokratidebatten, hvortil du afslutningsvis konkluderer, at hans betydning er overvurderet – hvad jeg ikke er uenig i. Det hænger også sammen med, skriver du, „at hans egentlige ærinde var et helt andet, nemlig teologisk“ (s. 305). Det står i

¹ Opposition ex auditorio ved disputatsforsvar 5. april 2019 af Jes Fabricius Møller: *Teologi og politik. Studier i udviklingen i Hal Kochs forfatterskab og virke*. Københavns Universitet 2018. Afhandling bestående af Jes Fabricius Møller: *Hal Koch – en biografi*. København 2009 samt fem artikler og en sammenfattende redegørelse.

biografien som indledning til sølle tre afsluttende sider med titlen *Teologen Hal Koch*. Ikke meget for hans „egentlige ærinde“.

Du strejfer dog gentagne gange teologen Hal Koch – ikke mindst med omtale af forholdet mellem humanisme og kristendom, som optog ham livet igennem: „Humanisme og kristendom – spændingen består. Mennesker er vi, og det var som vort medmenneske, at Gud åbenbarede sig“. Dette centrale citat bragte du som afslutning på din biografi fra 2009 (s. 308), og du bringer det igen i din nye sammenfatning (s. 80). Hos Hal Koch findes det som afslutning på artikelserien „Humanisme“ i *Frie Ord* fra 1946, genbrugt som afslutning på bogen *Kristendommens oprindelse* fra 1962.

”Spændingen består“ – denne spænding har teologer gerne forstået som båret af en indre sammenhæng og kontinuitet, men, som du skrev i biografien: „Ole Vind har i sine studier af Hal Koch lagt meget større vægt på spændingen og splittelsen mellem humanisme og kristendom“ (s. 306). Du citerede mig videre:

Det lykkedes ham aldrig teologisk at forlige sin lutherske kristendom med sit sociale og humane engagement, og forbindelsen mellem teologen Hal Koch og demokraten og højskolemanden af samme navn forblev som en spændt streng i hans indre –

Men du tager ikke stilling til min vurdering.

Du kunne, efter mit skøn, med fordel have boret i, hvorfor forholdet mellem humanisme og kristendom – spænding eller ej – spiller så stor en rolle for Hal Koch livet igennem. At humanisme og kristendom kunne forenes, vidste han fra historien – fra Erasmus over det grundtvigske „Menneske først“ og frem til den liberalteologi, der var udbredt før 1. Verdenskrig med bl.a. Adolf Harnack, som han var optaget af, som du også skriver.

For liberalteologien lå humanisme og kristendom i forlængelse af hinanden, begge virkende for kulturens fremskridt. Det var en teologi, der fokuserede på mennesket Jesus frem for dogmatikkens skabende Gud, opstandelse og evigt liv. Denne liberalteologi overlevede imidlertid ikke 1. Verdenskrig, hvorefter den dialektiske teologi med f.eks. Barth og Tidehverv sejrede. Også Hal Koch fandt Barth overbevisende.

Men prisen for sejren var høj, prisen var kløften mellem kristendom og humanisme, mellem Gud og menneske, mellem himmel og jord, mellem kirke og stat, teologi og politik. Hal Koch betalte prisen i form af den uforløste spænding i sindet, der kun blev stærkere i årene efter 1945.

Du citerer mig igen i sammenfatningen for „i modsætning til de fle-

ste teologer“ at identificere „en indre, uforløst spænding i Hal Kochs syn mellem barndommens idealistiske kristendom og den lutherske anti-idealisme efter Barth“ (s. 16) – og igen uden stillingtagen. Du nærmer dig spørgsmålet s. 73, hvor du nævner hans mere genealogiske tilgang med de to strømme fra henholdsvis Athen og Galilæa, Sokrates og Jesus, som „bifloder“ til tidens strøm. „Dette ændrede perspektiv gjorde det muligt at forene de to modsætninger, humanisme og kristendom“.

Så er det, at jeg vil spørge: Der er dog forskel på vand og ånd? Nok kan floders vand forenes, men så let går det ikke for åndelige modsætninger – og Hal Koch fremhævede jo igen og igen modsætningen mellem Athen og Galilæa: Jesus indledte ikke sokratiske samtaler, men forkyndte Guds rige!

Igen s. 75 i sammenfatningen skriver du, at han med billedet af den vesteuropæiske kultur som en flod med de to strømme fra Athen og Galilæa havde fundet „en slags løsning på det problem, som han havde beskæftiget sig med hele sit voksne liv, eller i det mindste en operationaliserbar våbenstilstand mellem humanismen og kristendommen“. Men igen: Hvordan skulle dette flodbillede ophæve det åndelige modsætningsforhold?

Før du svarer, vil jeg gerne uddybe spørgsmålet med et punkt, som kaster lys over spændingen mellem humanisme og kristendom. Som en absolut modpol til den dialektiske teologi i 1920'erne og 30'erne står i Danmark en markant skikkelse, nemlig religionshistorikeren Vilhelm Grønbech. Det var sammen med Grønbech, at Hal Koch redigerede det særprægede tidsskrift *Frie Ord* fra 1946 til Grønbechs død i 1948, men Grønbechs hele forfatterskab rører ved alle temaer i Hal Kochs forfatterskab – ikke mindst de to strømme fra Athen og Galilæa.

Det var ikke Gyldendal, der bad Grønbech og Hal Koch om at redigere tidsskriftet, men Grønbech, der bad netop Hal Koch om hjælp til et nyt tidsskrift. Du nævner kun Grønbech i forbindelse med hans værk fra 1939 om den såkaldte hellenisme, som med Romerriget og Konstantin den Store lægger grunden til den vesteuropæiske kultur med kristendommen som statsreligion. Men Grønbechs betydning for Hal Koch rækker videre.

Hal Koch knyttede an til Grønbechs værk om hellenismen, men alligevel skriver du i biografien, at „det er vanskeligt at se, at Grønbech har haft nogen dybere indvirkning på hans livsanskuelse“ (s. 292). Hvad der er vanskeligt at se, afhænger af øjnene, der ser – eller finere sagt, med Gadamer, af den forforståelse og meningshorisont, hvormed man går til Hal Kochs værk og virke.

I en note s. 339 nævner du et brev til Løgstrup fra 1941, hvori Hal

Koch skriver, at han ikke har læst Grønbech. Som du skriver, så passer det jo ikke, da han havde anmeldt hellenismebogen.² Brevet fortæller da også blot, at han ikke havde læst Grønbechs nye bog om Paulus. Han havde ikke blot læst hellenismebogen, men også Grønbechs øvrige store værker. Og at de havde sat sig varige spor i hans sind, er der mange vidnesbyrd om.

Det kan undre, at du ikke går lidt dybere ind på hellenismebogen, men noget arrogant kritiserer både Hal Koch og Grønbech. Hal Koch, fordi han som „samvittighedsfuld historiker“ måtte finde Grønbechs bog „kontroversiel“ (biografien s. 292), fordi den kun giver mening som fordækt modernitetskritik. Denne dom over Grønbechs bøger som subjektive og fordomsfulde var (og er) ikke ualmindelig, og Hal Koch kendte den, men tager udtrykkeligt afstand fra den og skriver, at han ikke er i tvivl om, at bogen viser vej til hellenismens inderste hemmelighed.

Læst med moderne hermeneutiske briller kunne man sige, at Grønbech er den danske Gadamer – ikke teoretisk, men praktisk. Hvad Gadamer kaldte horisontsammensmeltning, karakteriserer mange af Grønbechs historiske værker.

Hellenismeværket er centralt for Hal Kochs forhold til Grønbech, men står ikke alene. Vilhelm Nielsen, Hal Kochs medarbejder i Dansk Ungdomssamvirke, har peget på Grønbechs bog fra 1922, *Religiøse Strømninger i det nittende Aarhundrede*, som baggrund for Hal Kochs opgør med den grundtvigske tradition i Krogerup Højskoles årsskrift 1950-51. Grønbechs bog skildrer det 19. århundrede som en tid, der i evolutionstankens og personlighedsreligionens navn skabte ydre fremskridt – men på bekostning af en virkelighedsindsnævring, der gjorde ånden hjemløs.

Grønbech var et kontroversielt navn blandt teologer, men Vilhelm Nielsen husker, at Hal Koch selv sagde, at „han ikke kunne stå for Grønbech“.³ Og Grønbechs ord toner med hos Hal Koch. Når han f.eks. parafraserer Jesus, i *Konstantin den Store* fra 1952⁴ og med lignende ord i *Kristendommens oprindelse* fra 1962,⁵ så er tonen med den revolutionære radikalitet, nihilismen over for, hvad jøderne holdt helligt, tydeligt inspireret af Grønbechs Jesusbog fra 1935.

Og når Hal Koch skriver, at det er et mirakel, at den ældste menighed har bevaret så mange af ordene, som i den grad var på tværs af

² Hal Koch: „Hellenisme“ i *Lidt af hvert*, København 1940, s. 51-58.

³ Vilhelm Nielsen: „Døden og næsten som højskolegrundlag?“, *Højskolebladet* 1992/1, s. 7.

⁴ Hal Koch: *Konstantin den Store*, København 1961, s. 92f.

⁵ Hal Koch: *Kristendommens oprindelse*, København 1967, s. 42ff.

dens egen tro og tilværelse, så toner det igen af Grønbech – fra hans Kristusbog fra 1941, hvor det samme kaldes „et historisk under, nok så betydningsfuldt som alle mirakler“.⁶

Da Grønbechs Jesusbog fra 1935 kom som Uglebog i 1962, var det med forsidetekst af Hal Koch, der skrev om Grønbech som det danske sprogs fortrolige medvider, hvorved han formåede „at gengive Jesu ord, så de blev levende igen“.

Når det gælder forståelsen af kristendommen, så er Grønbechs indflydelse mærkbar også på anden vis. Du skriver i *Illusionsløsheden som filosofisk og politisk program*, at Hal Koch „altid havde et distanceret forhold til Kierkegaard“ (s. 155), for kort efter at omtale, hvordan Knud Hansen på Askov skrev om Kierkegaard som mere nutidigt åndeligt grundlag for højskolen end Grundtvig. I tiden efter 1945, hvor Kierkegaards stjerne steg hastigt på himlen både i teologiske kredse og udenfor, er det vel værd at spørge, også med Barth in mente, hvorfor Hal Koch lagde så stor distance til Kierkegaard – modsat tidens toneangivende teologer. Her er det værd at huske Grønbech, som var Kierkegaard-fjenden frem for nogen i tiden.⁷

Der var tale om mere end distance hos Hal Koch. Han anså Kierkegaards krav til kristendommen for uhyrlige og tilsluttede sig Grønbechs karakteristik af Kierkegaard som det golde, selvoptagne individ, hvis forgudelse af sin egen individuelle sjæls lidenskab måtte virke opløsende på enhver form for fællesskab – i samfund såvel som i kirke.

Meget sigende er udgivelsen af en antologi fra det nye Institut for Kirkehistorie i 1960 med titlen *Et kirkeskifte. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det 19. århundrede* under redaktion af Hal Koch. Skriftet er nok for længst glemt – men er interessant af én grund. Da man på instituttet diskuterede, hvordan Kierkegaard skulle indgå i antologien, opstod der så dyb en splittelse, at Hal Koch valgte at dele opgaven mellem to forfattere med modsatte holdninger til Kierkegaards betydning – den ene var Hal Koch selv. Han tilføjede så, at det var både vilkårligt og uheldigt, „ikke mindst fordi de to bidrag er skrevet ud fra hinanden ret modsatte grundvurderinger. Men bedre løsning på spørgsmålet har vi ikke kunnet finde“.⁸

Karakteristisk er det også, at antologien slutes med et kort bidrag af Hal Koch med titlen *Folkereligion*. Her beskrives den almenreligiøsi-

6 Vilhelm Grønbech: *Kristus. Den opstandne frelser*, København 1970, s. 183.

7 F.eks. Vilhelm Grønbech: „Kierkegaard og Grundtvig“, *Kampen om mennesket*, København 1930, s. 184-202. Omtalt af Hal Koch i „Grundtvig-Litteratur“, *Lidt af hvert*, København 1940, s. 95-97.

8 Hal Koch (red.): *Et kirkeskifte. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det 19. århundrede*, København 1960, s. 165.

tet, som er langt mere udbredt end det bevidste menighedsliv i de forskellige kredse. Beskrivelsen trækker direkte på Grønbechs syn på „oprindelig religion“ med livsopholdende kult og ritualer som samfundslivets bærende grund.

Grønbech var religionshistoriker, men kunne teologisk forstås på linje med den liberalteologi, der tolkede Bibelens tekster rent humant – uden f.eks. Jesu opstandelse. For Hal Koch blev Grønbech en varig inspiration, men samtidig en sten i skoen, der holdt tanken om foreningen af humanisme og kristendom i live og dermed blot gjorde spændingen mere mærkbar.

Under en diskussion i Kristelig Akademisk Forening i 1943 takkede Hal Koch Grønbech, „fordi han gennem mange år havde været den eneste på universitetet fra hvem der har lydt mennesketale, der kunne sætte noget i bevægelse i sindet“.⁹ Grønbechs ord slog på den spændte streng i Hal Kochs indre og skærpede blot spændingen mellem humanisme og kristendom.

I den 5. og sidste udgave af Hal Kochs *Danmarks Kirke gennem Tiderne* fra 1960 omtales i et nyt afslutningskapitel ganske kort en række teologer fra Hal Kochs egen tid: Søe, Skydsgaard og Prenter får samlet nogle få linjer, Lindhardt får otte linjer, Løgstrup får fem.¹⁰ Men derefter nævnes og omtales over halvanden side Grønbech med særligt fokus på Jesusbogen fra 1935. Og Hal Koch slutter:

Der er her givet megen plads til Grønbech i forhold til omtalen af mange andre. Forklaringen er den, at Grønbech var en af de få virkeligt begavede og originale skikkelser, som har levet i Danmark i vort århundrede, og at han faktisk virkede dragende og skabende på et ikke ringe antal teologer.¹¹

Dragende og skabende? Lad det være nok – jeg vil blot spørge, om du kan være med på, at Grønbechs forfatterskab ud over hellenismebogen kunne kaste yderligere lys over spændingen i Hal Kochs syn og dermed over hans „egentlige ærinde“?

At jeg savner yderligere lys over de indre spændinger hos teologen Hal Koch og over Grønbechs betydning, skal ikke skygges for, at dit arbejde med Hal Kochs forfatterskab og virke rummer mange kvaliteter, som det også er fremhævet i dag. Jeg vil blot tilføje, at med dit arbejde

⁹ Ejvind Riisgård: *Vilhelm Grønbechs kulturopgør*, bind II, København 1973, s. 283f.

¹⁰ Hal Koch: *Danmarks Kirke gennem Tiderne*, 5. udgave, København 1960, s. 229.

¹¹ Smst. s. 231.

demonstrerer du, hvad du selv skrev som afslutning på den lille artikel fra 2009 om *Biografien som moderne genre*:

Historievidenskabeligt bedrevet bliver biografien til humanistisk videnskab i egentlig forstand, fordi den på et oplyst grundlag sætter mennesket ind i dets sammenhæng.

Menneskets indspundethed i uoverskuelige sammenhænge livet igennem betyder dog, at biografien aldrig kan bedrives til historievidenskabelig fuldkommenhed – men hvert forsøg bidrager til fremtidens videre forskning. Hjertelig til lykke med dit bidrag!